

LUKA TRIPKOVIĆ
OSMEH POD
GOROM
MASLINOVOM

Copyright © 2016, Luka Tripković
Copyright © ovog izdanja 2017, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Svetlani

Jer u sreću ili nesreću osrednjeg čoveka spada to da on sam od sebe ne oseća neodoljivu potrebu da se meri, ne oseća radoznalost da pita za sebe, sve dok ga ne zapita sudbina.

Štefan Cvajg, *Marija Antoaneta*

PRELUDIJUM

Draga Vera,

U Španiji ne može ni da se mre, ni da se živi. To je, sada, sasvim jasno. Ostaje nam samo da čekamo dalje instrukcije, zarobljeni u ovom paklu na pesku, pokorni i osramoćeni. Uslovi su čudovišni: ograđeni smo žičanom ogradom uz vrlo restriktivan sistem koji podrazumeva zabranu poseta, pa makar to bili i rođaci koji sticajem okolnosti žive u blizini. Pijaća voda je nedostupna; Francuzi je, doduše, dele nekoliko puta dnevno, ali ovde smo nepoželjni. Drugovi su učili francuski dok su ih Frankovi Mavri, crni kao sam đavo, sa kamama u rukama, spremni da ošinu svakoga ko bi sa staze odstupio, psovali, nadgledajući izbegličke kolone: Allez, allez, reculez! Salauds! Merde alors!¹ – to je mnogima bio prvi susret sa Francuskom. Francuzi pak vrlo nevoljno komuniciraju, a hranu dele bez empatije, po službenoj dužnosti. Ne zna se kome

¹ Franc.: Hajde, hajde, odbij! Gadovi! Prokleta govna!

više smeta da provodi vreme u ovom kavezu: nama, koji nemamo gde da odemo, ili njima, koji da odu ne mogu. Čak i kada sam pokušao da započnem razgovor, uljudno, na francuskom, moja pitanja su nailazila na veoma šture odgovore. Ponekad bi se poneki ljubazno izvinio, izgovarajući se kako ih dužnost sprečava da ćaskaju sa izbeglicama i azilantima. Ponekad drsko odmahuju rukom. A ja mislim da ih grize savest jer se sa ovakvim dostojanstvom nikada nisu susreli.

Bilo kako bilo, čovek bi pomislio da će mesto na kom je skupljeno više desetina hiljada dojučerašnjih saboraca i istomišljenika različitog pola, narodnosti i uzrasta, vrveti od graje i razgovora, možda čak i diskusije. Naprotiv, mogu se videti samo skrupčana tela zaleđenih lica i ukočenih pogleda, nalik na aveti sa Munkove litografije (one koju smo zajedno gledali kada nas je Pol odveo na ručak, a koja prikazuje smrt njegove sestre) – atmosfera je potpuno sumorna. Civili se uglavnom grupišu po gradovima i okruzima iz kojih dolaze, sede na ono malo stvari koje su uspeali da ponesu sa sobom: uglavnom nekoliko kofera napunjenih fotografijama, sitnom bižuterijom sentimentalne vrednosti, delovima escajga, krpicama, dečjim igračkama, ponekom knjigom... Čak sam video i jednog muzičara, Ciganina, koji se ne razdvaja od izdanalog kontrabasa... Unezvereno čuvaju stvari, gotovo sam siguran da se organizuju po smenama! Ostali oplakuju sopstvene sudbine beskrajnim monolozima, naričući do besvesti. Borci uglavnom čute, duboko zagledani u užarene minerale peska. Pokoji dašak vetra, s vremena na vreme, zavijori nekoliko barjaka koje smo preneli preko granice. Neprijatno mi je da gledam te krvlju i

blatom zamrljane boje koje sam izneverio, koje smo svi izneverili. Ponekad zamislim kako u jednom trenutku nećemo više morati da kopamo pesak kako bismo došli do malo slane vode za osveženje i umivanje, i kako bih tada, mesto da se operem, radije oprao zastavu u čije ime su toliki ljudi, prezirući smrt, skončali. To platno je bilo poslednja nada svim čestitim ljudima u čitavoj Evropi, jer ovaj poraz je poraz čitavog civilizovanog sveta koji se u odsudnom trenutku odlučio da svoju propast prati iz prikrajka – u to sam uveren. Gojko mi je rekao, i kako vreme prolazi sve više verujem da je to jedina istina: ovo je bio rat protiv rata; i taj rat smo izgubili. U sećanju će mi zauvek ostati poslednji pogled na doline podno Piri-neja, koje su Jugosloveni poslednji napustili. Dok smo ispraćali beskrajne izbegličke kolone do mene je dopirao prigušeni odjek mitraljeskog štektanja, praćen dimom koji se uzdizao do neba.

Svuda oko mene sede, slomljeni i slobodoumni, dostojanstveni i ponosni, pripadnici svih naroda koji su istrajali u svojim idealima i u borbi protiv fašizma; dolazeći u Španiju, rizikovali su život u jednakoj meri kao što je to bio slučaj u samom ratu. Španci, Italijani, Amerikanci, Nemci, Bugari, Francuzi, Englezi, Irci, Česi, Poljaci, Mađari, Ukrajinci, Belgijanci, Australijanci, Novozelanci, Južnoafrikanci, Grci, Švajcarci, Albanci, Mongoli, Sirijci, Indijci, Holandani, Marokanci, Austrijanci, Danci, Palestinci, Japanci, Jevreji, Kinezi, Kanađani i naravno – Jugosloveni, koji sada trunu u ovom peščanom kazamatu, bili su poslednja nada ovom prokletom svetu.

Često razmišljam o razlozima zbog kojih su krenuli u borbu. Koliko jaka mora biti ideja da bi se neko odlučio

da, pod pretnjom streljanja, u smrtnoj opasnosti, pređe i nekoliko hiljada kilometara ne bi li se pridružio borbi za bolji svet? Ima nečeg uzvišenog u tome. Pitam se i da li neko nedostaje, ali se, srećom, brzo umirim; sve je na mestu, sve je onako kako bi trebalo da bude, zajedno sa našim krvavo stečenim zaslugama: jarkim suncem, otkinutim mesom, izandalim šatorima, bodljikavom žicom, odećom uvoštenom od zgrušane krvi, neuhranjenom siročadi, uspomenama skupljenim u kofer, amputiranim ekstremitetima, slepilom, glađu, insomnijom, očajem, strahom i konačno – smrću.

Kad smo već kod smrti, voleo bih da ti napišem nešto o događaju od pre nekoliko dana, a o kom ne mogu da prestanem da razmišljam:

Odlazeći u improvizovanu bolnicu na rubu logora (da, ranjen sam, ali nije strašno, više me brine moguća infekcija ukoliko ne stignu obećani zavoji), spazio sam jednog Kineza, nikako starijeg od petnaest godina, kako strpljivo leži na nespretno sklopljenom krevetu napravljenom od ostataka polomljenih barjaka i raspadnutog šatorskog platna. U prolazu sam – krajičkom oka – pokušao da saznam prirodu njegovog invaliditeta. Potpuno nesvesno, sistemom eliminacije, prebrojavao sam njegove ekstremitete i spoljašnje organe dok konačno nisam primetio okrvavljen i zaprljan zavoj koji je skrivao patrljak na njegovom levom ramenu. Istočnjačka smirenost, tako svojstvena pripadnicima ove grupe naroda, nije ga napuštala uprkos stravičnoj situaciji u kojoj se nalazi. Naprotiv, u trenutku kada je primetio moj radoznali pogled, srdačno me je pozdravio osmehom, tako lepim i nevinim da sam istog trenutka naglo skrenuo pogled i ubrzao korak,

shvativši tek posle nekoliko sekundi da moje zaprepašćenje ne proizlazi iz susreta sa obogaljenim mladićem (toga sam se, uostalom, nagledao u toj meri da mi je ljudsko meso otrgnuto od kostiju odavno postalo svakodnevni i sasvim uobičajen prizor), već iz tog nevinog osmeha. Osmeh, moj svakodnevni pratilac u vreme naših lutanja po beskrajnim hodnicima pariskih muzeja, najednom mi je postao stran, gotovo odbojan.

Vrativši se u šator, usplahiren, dugo nisam mogao da smetnem sa uma opisanu scenu. Nisam mogao da prestanem da mislim o tom dečkiću. Uprkos tome što će, siguran sam, nakon deportacije u svoju zemlju biti nesposoban za bilo kakvu vrstu fizičkog rada, vedar duh ga ne napušta: strpljivo leži na svom mestu i sa osmehom komunicira sa medicinskim osobljem. Kada se jednog dana vrati u neku od dalekih kineskih provincija, susrešće se sa sopstvenom bespomoćnošću, sa činjenicom da kao invalid može samo da bude na teretu svojoj (pretpostavljam) mnogočlanoj porodici. Tada će, konačno, izgubiti jedino što je sve vreme želeo da odbrani, jedino što mu je preostalo i što nosi sa sobom natrag u Kinu – izgubiće čast. Poželeo sam da ga ošamarim! Glupo dete! Spasao je čast svoje partije, svojih drugova, a šta će sa sopstvenom?! Nije ni svestan da je ona već počela da truli, kao i ruka koju više nikada neće videti i koju verovatno razvlače izgladneli psi pred nekim rovom iz kog se širi smrad raspadnutih leševa! Ova situacija me je toliko uznemirila da sam prvi put posle dugo vremena sanjao; doduše, san je bio veoma čudan – izgledao je otprilike ovako: pomenuti Kinez, sedeći u skućenoj seljačkoj odžakliji (možeš li da zamisliš Kineze koji žive u tradicionalnim srpskim seljačkim kućama?; verovatno

sam to sanjao jer nemam predstavu o tome kako izgledaju kineske seljačke kuće), pažljivo, u punoj koncentraciji, sa obe ruke, čisti svoj pištolj. Sedi na hoklici, leđima naslonjen na bočnu ivicu stola, i platnenom krpom strpljivo čisti cev tokareva. Ne znam iz kog razloga mu je moj um dodelio unapređenu, sovjetsku verziju kolt-brauninga, budući da sam ga retko viđao za vreme borbi (tačnije, samo jednom, prilikom nekakvog prijema u Sovjetskoj embahadi – kako Španci nazivaju veleposlanstva – kada je jedan od domaćina, visokorangirani oficir Crvene armije, ljuto se boreći sa zaplitanjem jezika, ponosno pokazivao poluautomatski dragulj njihove vojne industrije koji omogućava korišćenje iskrivljenih okvira bez posledica po unutrašnji mehanizam pištolja; ruku na srce, to je zaista bilo poslednje slovo tehnike, pouzdan i precizan pištolj čiji mehanizam je bio strogo čuvana tajna, ali ne mogu da se otmem utisku da su taj mehanizam toliko ljubomorno krili da su retko, ili gotovo nikada, dovodili sebe u situaciju da ga upotrebe).

No, vratimo se mom podsvesnom prijatelju. Nakon što je odložio platnenu krpicu iza leđa, hladnokrvno je ubacio šaržer i repetirao oružje. Odišući zastrašujućom mirnoćom, bez ijednog gesta, smeštao je ledenu cev duboko u grlo. Čini mi se da sam u tom trenutku razmišljao o tome kako se dostojanstveno odlučuje na ono što smatramo ekskluzivnim balkanskim varvarskim običajem – na lapot; s tim izuzetkom što on, tako postiđen i posramljen – želi da dokaže da je barem u tom, odlučujućem trenutku, spreman da se pobrine za sebe. Pretpostavljam da je jedno od preimućstava velikih naroda činjenica da nekoliko stotina hiljada ljudi, pa čak i milion, može biti žrtvovano

za opšti, kolektivni cilj. Na kraju, nije li poenta velikih brojki u tome da se uvek svedu na statistiku?

Pisao sam Polu u nadi da će mi pomoći oko papira kako bih što pre izašao odavde. Setio sam se one fotografije sa zajedničkog izleta...

Nestaje mi hartije, pokušaću da odobrovoljim nekoga od čuvara da mi doturi par listova. Pozdravi sve i javi da sam dobro, da se odmaram na plažama Sen Siprijena.

Nebo će biti nekih od boja...

Tvoj,

Lazar

1.

Kao i svako veče u prethodna dva meseca, istoričar umetnosti Lazar Kupec prelazio je peške razdaljinu između svog doma i kabineta profesora Andera Urzaiza. Bio je emeritusov student, a povod za susrete je Lazarov rad na doktorskoj disertaciji sa radnim naslovom „Užas kao portret kasnog Goje“. Večeras je, međutim, trebalo da otprati profesora do madridske železničke stanice; naime, kako kroz nekoliko dana počinje olimpijada, profesor je žurio da se spakuje i da sa Atoče pođe put Barselone. Tamo će ovaj pasionirani šahista ispratiti takmičenje u tek uvedenoj olimpijskoj disciplini. Biće to prvi put da se olimpijske igre održavaju dva puta u jednoj godini, jedne za drugim, u dve različite države. Aktuelna vlada Španije, koju čini koalicija okupljena oko Narodnog fronta, u nemogućnosti da se pomiri sa činjenicom da je ova antička svetkovina uzurpirana od strane Hitlerove Nationalsocijalističke partije, pozvala je svet na bojkot tako što je organizovala sopstvenu – Narodnu olimpijadu.

Imajući u vidu to da je Barselonu pre tri godine u nadmetanju za organizovanje igara porazio upravo Berlin, čitava infrastruktura je bila potpuno spremna za jedan ovako veliki i značajan događaj: to su pre svega bili hoteli izgrađeni 1929. godine za potrebe Internacionalne izložbe i velelepni stadion *Monžuik*.

– Buenos dias senor! Como estas? – pokucao je, provirivši kroz odškrinuta vrata kabineta.

– Muy bien Lazar, entrar, entrar! – odgovorio je profesor, pomalo hrapavim glasom: – Konačno! Čekam te čitav dan. Pravo da ti kažem, gotovo i da nisam spavao! – govorio je u dahu, ne skrivajući uzbuđenje koje je bilo na granici infantilnosti.

– Znači pročitali ste? – sa osmehom je odgovorio.

– Pročitao? Pročitao? – uzvikivao je sa ushićenjem. – Ovo je jedan od najboljih tekstova sa kojima sam se ikada susreo! Pogledaj, posle godina čamljenja u biblioteci konačno sam osetio stvaralački naboj! – Pokazao je rukom na pisaću mašinu u koju je zadenut papir.

Razlog za Urzaizovo oduševljenje bio je paket koji je Lazaru prethodnog dana stigao iz Pariza od prijatelja Pola Elijara. Tek objavljen rukopis Valtera Benjamina pod naslovom *Umetničko delo u doba njegove tehničke reprodukcije* namenjen je profesoru kao izraz zahvalnosti za ukazano gostoprimstvo. Otkako je razderao papir u koji je bio umotan rukopis, očigledno se nije odvajao od njega.

– Ovo će uticati na naše poimanje umetnosti! – govorio je ekstatično. – I to ne samo na naše, zapamti šta ti govorim – buduće generacije će na ovu knjigu gledati kao na intelektualnu podršku Dišanu; više ništa neće biti isto, veruj mi – prisustvujemo stvaranju istorije!

– Creación de la historia – ponavljao je ove reči, tiho, unedogled, kao da izgovara kakvu molitvu.

– Briljantne ideje! Briljantne, moj Lazare – mrmljao je kao da ima groznicu. – Moram ti reći, ali nemoj me pogrešno shvatiti, tačno može da se primeti uticaj misticizma judejske filozofije: uvođenje metafizičkih kategorija ovde je ključno za održanje argumenata; auratska vrednost... – nastavljao je da mrmlja. – Odlična sintagma, odlična!

Sa zadovoljstvom je posmatrao ostarelog profesora nadajući se da mu je ovim gestom izašao u susret, barem upola koliko on njemu kada je pristao da mu bude mentor. Uprkos tome što se, izuzev srednje škole koju je završio u rodnoj Jugoslaviji, Lazar obrazovao na najelitnijim evropskim univerzitetima, nije ni sanjao da će doktorsku disertaciju pisati u Madridu. Zvanje istoričara umetnosti stekao je na Sorboni 1932. godine, da bi narednu proveo na frankfurtskom Institutu za socijalne studije, školi koja se odlikovala izrazitom multidisciplinarnošću i na kojoj su predavali neki od najvećih mislilaca tog vremena. Činjenica da rad na disertaciji započinje u Madridu, međutim, posledica je nekoliko različitih okolnosti: prva je ta što akademski krugovi u Parizu nisu pokazali preterano interesovanje za temu budući da su istraživačke metode u velikoj meri bile zasnovane na tekstovima Žaka Lakanana, koji je u tom trenutku bio u oštrom sukobu sa svim potencijalnim Lazarovim mentorima ili, bolje rečeno, sa stanovištima koja su zastupali.

Druga okolnost, koja ga je direktno ukrcala u voz za prestonicu Španije, bila je temeljna rekonstrukcija nastavnog kadra u Frankfurtu, u skladu sa ondašnjom nemačkom

tolerancijom. Jedni su otputovali prekookeanskim brodovima, drugi seli u voz za Pariz, dok su treći ostali u svojim kućama, ponosno prkoseći brutalnoj nepravdi. Isak Ješua Berin, jedan od profesora koji je uhlebljenje našao na harvardskoj Katedri za sociologiju, sa zadovoljstvom je Lazaru napisao pismo preporuke jer mu se činilo kako „...hipoteze kolege Kupeca, koje se naslućuju kroz pristup kasnom Goji sa pozicija psihoanalize, svedoče da postoji potencijal za ostvarivanje ozbiljne naučne karijere“.

Noseći upravo to pismo u ruci, Lazar se krajem proleća obreo u kabinetu Andera Urzaiza. Profesor emeritus Urzaiz tada mu je naglasio da se već godinama ne bavi pedagoškim radom, već da se potpuno posvetio izučavanju blaga najvećeg španskog muzeja – dane je provodio u zgradi biblioteke. Iako mu se u prvi mah učinilo da će se put u prestonicu Španije pokazati kao potpuno uzaludan poduhvat, potpis profesora Berina izazvao je promenu u kustosovom ponašanju. Videvši preporuku, Urzaiz je za trenutak utonuo u misli, kao da se dvoumi, a onda mu rekao:

– Imajte u vidu – upozorio ga je tada, dižući pogled sa pisma – da ovo činim isključivo u znak zahvalnosti prema starom prijatelju za koga me ne vežu samo tople uspomene na profesionalnom planu već i duboka ljudska naklonost. Nadam se da nećete izigrati moje poverenje.

Na prvi pogled, ličio mu je na zajedljivog starca. U toj meri je osećao izvesnu hladnoću i duboku indiferentnost u njegovom glasu da je u nekoliko navrata čak pomislio kako bi trebalo da preispita odluku o svom dolasku u Madrid. Moglo bi se reći da ga je samo nesigurnost u vezi sa potencijalnim alternativama primorala da odloži

preispitivanje te odluke. Na sreću, situacija se vrlo brzo promenila – starčevo ponašanje je bilo paravan kojim je pokušavao da zamaskira nepoverljivost i očigledan nedostatak socijalne inteligencije, neretko svojstven ljudima zadivljujućih intelektualnih širina. Na kraju krajeva, u čitavoj državi se u vazduhu osećala tenzija nastala usled duboke političke i socijalne krize: polovina Španije radi, a druga polovina je sita, govorilo se tada, sa prezirom.

Uskoro je, uvidevši da pred sobom ima vrednog, ambicioznog i radoznalog studenta, stari profesor potpuno promenio ponašanje: maske su počele da padaju, a teme o kojima su diskutovali bile su istinske palete heterogenih interesovanja iz kojih je svako pokušavao da iznađe sopstveni izraz. Svakodnevni razgovori (koji su nekada trajali do duboko u noć) uverili su Lazara u to o kakvoj je „intelektualnoj gromadi“ reč – kako je Urzaiza opisivao profesor Berin. Čudilo ga je, međutim, profesorovo rezolutno odbijanje da objavi stanovišta koja je zastupao budući da je bio siguran da bi to imalo znatnog odjeka u naučnoj zajednici. Uprkos samoizolaciji i artritisu koji ga je sve uspešnije ometao, pisao je neumoljivo, aktivno prateći savremene teorije umetnosti i društva. U vreme kada se ime Sigmunda Frojda izgovaralo sa neskrivenim podsmehom, profesor je preveo njegov esej „Žaljenje i melanholija“; poznavao je teorije mladog Lakana i cenio ga, uprkos tome što su njegove ideje još uvek bile neprihvatljive za mnoge naučne zajednice.

– Vidi koliko je sati! – zabezeknuo se. – Zakasnićemo! Brzo, evo ti ključevi, dovezi automobil da možemo da spakujemo stvari!

– Kupili ste automobil?

– Ma ne, pripada univerzitetu. Jedva sam nagovorio Ernandesu da mi ga pozajmi, možeš da zamisliš koliko se opirao... Uf, ponovo si me zapričao, kreći! – požurivao ga je starac.

Natovarivši besmisleno veliku količinu knjiga, krenuli su ka profesorovoj kući, nedaleko od Puerta del Sol, najvećeg madridskog trga, kako bi pokupili ostatak stvari. Ulice su bile neobično tihe, sa tek pokojim prolaznikom. Međutim, približavajući se gradskom jezgru, do njih je, isprva tiho, a zatim sve jače, dopirao tajanstveni huk. Nekoliko trenutaka kasnije bili su primorani da zaustave automobil pred razularenom, gotovo nepreglednom svetinom; komešanje je postajalo sve glasnije, a glasovi su se međusobno prožimali, noseći na usnama ime Hozea Kastilja, oficira Udarne garde. U profesoru je rasla nervoza, bilo je jasno da će veoma teško stići na vreme. Gomila ih je ubrzo potpuno okružila, mogli su da vide bes u njihovim očima. Izašli su iz automobila pokušavajući da doznaju o čemu je reč. Ogromna hrapava šaka zgrabila je Lazara za podlakticu:

– Šta radite, budale, hoćete li da izgubite glavu?

Bio je to Hoze, Lazarov stanodavac i Urzaizov prijatelj, urednik novina *El Socialista*.

– Hoze, prijatelju, šta se dešava? Zašto pominju Kastilja?

– Govori se da je upucan. Ne znam da li je preživeo, ali to sada nije ni bitno. Kakav god da je ishod, sudbina mu je očigledno namenila da promeni Španiju, živ ili mrtav – objašnjavao je polušapatom. – Sklonite se kod mene, nije bezbedno na ulici. – Povukao ih je za sobom, vidno usplahiren.

Kada su ušli u kuću, koja se nalazila nedaleko od Puer-
ta del Sol, Hoze je brže-bolje ulazna vrata zamandalio
daskom i naredio ukućanima da siđu u podrum – nevolja
nikad ne dolazi sama, upozoravao je. Nervozno se češao po
glavi u potrazi za kutijom metaka – mogao je da se zakune
da je bila u zaključanoj fioci nahtkasne u spavaćoj sobi.

– Upucati čoveka pred kućom, u nedelju uveče, ima
li većeg kukavičluka i sramote? – govorio je, više za sebe,
dok su Lazar i Urzaiz ukočeno osluškivali probuđenu zver
masovne svesti, taj najopasniji od svih oblika ljudskog
okupljanja. Tamo gde prestaje razum, počinju najniži
ljudski nagoni, neretko brutalniji i čudovišniji od živo-
tinskih: jer, zveri su vođene instinktom, a ljudi najnižom
od svih strasti – mržnjom. – Evo ih! – Gurnuo je kutiju
u unutrašnji džep. – Lazare, siđi, zaključaj vrata i skinu sa
zida onaj stari karabin. Ako iko pokuša da uđe u podrum,
pucaj! I slušaj me – stegao ga je za kragnu i uneo mu se
u lice, u njegovim ugljenim zenicama mogao se naslutiti
plamen – ako neko provali, skрати muke Silviji i Dolo-
res, Pedro će se snaći sam, bistar je dečko. – Zastao je za
sekund, kao da skuplja snagu.

– A šta ćete vi? – pitao je Lazar, zabrinut za profesora
koji je i dalje strepeo da mu neko ne ukrade knjige koje
su spakovali u automobil. Hoze je samo klimnuo glavom,
uveravajući ga da će sve biti u redu.

– Idi sada, nadam se da ćemo se još videti.

Strepeo je sa razlogom. Svima su još uvek u svežem
sećanju neredi od pre nekoliko godina koji su se kao
stihija proširili čitavom zemljom: za samo dve nedelje
ubijeno je na hiljade sveštenih lica, spaljeno na stotine

crkava i manastira – kao da je duh Savonarole obuzeo tela obespravljenih.

– Sutra ćemo večerati zajedno – budite sigurni u to, don Hoze. – Sa teškoćom je prevaljivao reči preko usana, silazeći u podrum. Pred sobom je imao tri para krupnih očiju; u ovom trenutku, on im je jedini prijatelj na čitavom svetu. Kleknuo je kraj zagrljenih sestara koje su drhtale, pomazio ih i osmehnuo se:

– Hajde na spavanje, nećete da tata sutra bude ljut na mene, zar ne? – Smestio ih je na improvizovani ležaj u uglu prostorije. – One su tvoji anđeli, Pedro, čuvaj ih dok spavaju; ja sam tu, videćeš me stalno, u redu? – upitao je dečaka, a on je nemušto potvrdio klimanjem glave.

– Dobar dečko, ispričaću tvom ocu sutra koliko si dobar stražar – biće ponosan na tebe! – Uspeo je da mu izmami osmeh, a zatim se nalaktio na masivni sto koji je prethodno odgurao do podnožja stepenica. Otkočivši lovački karabin, osluškivao je svaki šum.

2.

U memljivom podrumu nagomilao se ustajali vazduh. Skučeni prostor se postepeno ispunjavao česticama svetlosti na kojima se moglo zapaziti uvijajuće lebdenje prašine. Lazar je sedeo naslonjen na sto; glava mu je klonula u stranu, a od usana pa sve do desnog ramena protezala se elastična nit pljuvačke. Kada mu je svetlost, mileći ka njemu, toplotom obasjala izbalavljeno lice, prenuo se iz sna; zbunjen nesvesticom koja ga je zadesila, obrisao je pljuvačku o rukav. Oslonio se o cev prastarog karabina i ustao ne bi li se uverio da su deca dobro: mali Pedro je, sa palcem u ustima, u dubokom snu, bio ušuškan među sestrama. Od spolja nije dopirao nikakav zvuk. Bilo je tiho s obzirom na to da je osvanuo ponedeljak. Tada se začula škripa nepodmazanih drvenih vrata; zrak svetlosti se polako širio, nagoveštavajući ljudsku konturu koja se ukazivala u kontralihtu – crna senka onemogućavala mu je da prepozna posetioca. Graške znoja, pomešane sa prašinom, slivale su mu se niz čelo, pravo u oči. Nervozno se obrisavši rukavom, pokušavao je da smiri šaku

koja je stezala karabin. Par stopala je pažljivo zakoračio na kamene stepenice. Nekoliko puta je pokušao da vikne, da zatraži od nepoznatog posetioca da se identifikuje, ali nije mogao da dođe do glasa: grlo mu je bilo suvo kao barut, nije mogao da guta. Konačno, prestao je da diše, pokušavši tako da umiri telo koje je intenzivno drhtalo.

– Calmarse, calmarse! – začulo se. Poznavao je taj glas; mogao je da odahne. Očigledno je noć prošla u potpunom miru, barem u ovom delu grada. Ustao je i sa olakšanjem pozdravio svog domaćina. Pred njim se ukazalo smrtno ozbiljno i tmurno lice, raščupane kose, neznatno poplavelih podočnjaka, sa očima po čijim obodima se, kao lavrom bojena, nazirala crvena površina.

– Šta se dogodilo? – Znoj mu se vratio na lice, a telo ponovo zadrhtalo.

– Nije dobro, sinko – zastao je Hoze, oslonivši se na masivni sto. Zatvorio je oči, a zatim duboko udahnuo:

– Među masom se u jednom trenutku pronela vest kako su don Kastilja ubili pripadnici opozicije; počelo je da se preti smrću Riveri, popovima, pa čak i kralju. Govorili su kako će ih stići mač osvete. Grupa anarhista je pozivala na konačni obračun sa institucijama, na revoluciju, na radničku pobunu, uzvikujući parole protiv svega i svačega – masa je bila u delirijumu. Kolale su raznorazne neproverene glasine o sukobima, ubistvima, silovanjima, i šta ti ja znam o čemu još; vladala je opšta konfuzija.

– Pa zna li se šta se tačno dogodilo? – upitao je. Umesto odgovora, starac je o sto tresnuo naslovnicu svojih novina, tek izašlih iz štampe. Lazar je počeo da čita:

„Noćas u Madridu upucan i ubijen poručnik Kastiljo.

Sinoć, oko 10 časova, u Ulici Augusta Figeroa, u delu koji se nalazi između ulica Fuenkaral i Hortaleza, ubijen je poručnik Udarne garde Hoze Kastiljo. Kastiljo je u vreme ubistva bio na putu od svog porodičnog doma do smeštaja garde u Pontehosu, gde je trebalo da preuzme smenu. Po izveštaju nekolicine svedoka koji su se u vreme pucnjave našli u blizini, na poručnika su pucala četiri lica koja su ga prethodno pratila. Jedan od svedoka, koji je prilikom pucnjave udaren u glavu i tako zadobio lakše telesne povrede, izjavio je kako su neposredno pre okršaja napadači uzvikivali: To je on, to je on – pokazujući rukom u pravcu gospodina Kastilja. Poručnik je zadobio više rana u predelu grudi, levog ramena i nogu, ali je, po prvim nezvaničnim podacima koje smo dobili, fatalan bio metak koji ga je pogodio u glavu. Senjor Kastiljo preminuo je na putu za bolnicu, u kolima jednog od stanovnika Ulice Augusta Figeroa.

Prema ekskluzivnim podacima do kojih je *El Socialista* došao rano jutros, pred sam izlazak lista iz štampe, nekoliko sati nakon mučkog ubistva koje je izazvalo gnev na ulicama Madrida, nepoznati počinioци su uhapsili Hozea Kalva Sotela, vođu Monarhističke stranke, i odveli ga u policijski kombi Udarne garde, u kom je nedugo zatim ubijen. Sotelovo telo je pronađeno oko tri sata posle ponoći, ostavljeno pored groblja...”

Završivši sa čitanjem članka, potražio je pogledom odgovore od novinara.

– Koliko čujem, izveli su ga pred ženom i decom, mašući nalogom za saslušanje; sat kasnije ležao je mrtav,

na ulici, izrešetan i bačen kao pseto. Mrzeo sam to monarhističko kopile, ali nisu smeli to da urade – zabrinuto je govorio Hoze. – Sahrane su upravo u toku, sve vrvi od policije; ne izgleda kao da će biti dobro.

– Šta mislite da može da se desi?

– Ovaj narod je previše ponosan da bi oprostio ubistva: krenuće jedni na druge, sa istim onim žarom kao što bi nasrnuli na okupatora, ne znajući da se ne mogu osloboditi od sebe samih. Mržnja i raskol među braćom i prijateljima navući će bedu i tugu koju ova zemlja nije videla ni pod Napoleonom. Veruj mi, ništa ne čini čoveka tako krvo- ločnim kao žeđ za bratovljevom krvlju. Čujem da su se Fernandezovi klinci potukli jutros: mlađi je ostao bez tri zuba; otišli su, svako svojim putem, na različite sahrane.

Lazar se osmehnuo kada je Hoze Huana i Viktora nazvao klincima: sinovi komšije Fernandeza bili su rume- ni piljari, kao od brega odvaljeni.

– Mislim da bi trebalo da odeš do Urzaiza i, ako boga znaš, pozdraviš se i s njim i sa ovom prokletom zemljom.

– Bilo je nečeg očinskog u njegovom glasu. Činilo se da se Hoze, obraćajući se Lazaru, zapravo obraćao sopstvenoj deci, koja nisu mogla da razumeju razmere onoga što se oko njih dešavalo. Istorija će, međutim, pokazati da nisu samo deca bila ta koja nisu bila u stanju da razumeju dra- matičnost događaja koji će uslediti. Lazar ih je pogledao, nevino skrupčane na improvizovanom ležaju.

– A šta ćete sa njima, senjor Hoze? Ako meni nije mesto ovde, šta će tek biti sa njima? Kako ćete ih zaštititi?

– Imam rođake u zavičaju, u Gerniki. To je malo mesto sa velikim značajem za špansku istoriju: tamo se nalazi drvo, simbol slobode svih Baska; ali, što je važnije, pod tim

drvetom je zakletvu položila regentkinja Marija Kristina, prababa Alfonsa XIII, svrgnutog kralja. Šta god da se desi, pa čak i da kralj uspe da se vrati na tron, jedina vojska koja tamo može da dođe biće ona koja se bude nalazila u kraljevskoj pratnji; tamo će – siguran sam – biti bezbedni. Koliko danas ih šaljem na voz, nemam vremena ni da ih najavim rođacima, a ni pošta ne radi; kažem ti – svi su na sahrani, a sumnjam da će posle pokopa mirno otići na radna mesta – govorio je u dahu.

Kasnije, kada su se okupili na doručku, nije skidao pogled sa pognute glave svog stanodavca. Divio se načinu na koji je ovaj udovac brinuo o deci, divio se ljubavi kojom ih je obasipao. Čuo je od profesora da se njih dvojica poznaju još od detinjstva. Iako različitih karaktera, bili su veoma bliski. Urzaiz je bio učenjak, čovek koji je čitavog života halapljivo tragao za nekim višim istinama, dok je Hoze bio surovi pragmatičar – okoreli komunista. Ostavši bez žene (bliznakinje su došle na svet u trenutku kada je njihova majka sa njega odlazila), prelepe Rakel, kćerke mesara za kojom je uzdisao ceo Madrid – kako ju je opisivao Urzaiz – Hoze je u jedan deo ogromne kuće uselio redakciju svog lista: tako je mogao da se brine o deci i da istovremeno radi; činilo se – takođe je govorio profesor kada je pominjao starog prijatelja – da mu je u tim, prvim godinama nakon Rakeline smrti, upravo rad pomogao da smogne snage da nastavi da živi, da svojoj deci pruži bezuslovnu ljubav i, koliko je to moguće, nadomesti nedostatak majke.

Tako je i ovoga jutra, uveren u ispravnost odluke koju je doneo, no istovremeno skrhan njenom težinom, ćutao dok su u njemu kuljale posledice sopstvene odlučnosti.

Devojčice su nehajno lepile hranu po obrazu svog starijeg brata, osmehujući se nevinim dečjim osmehom, ali on to nije primećivao: pogled mu se gubio među platnenim vlaknima stolnjaka po kom je u ujednačenom tempu prebiraov kvrgavim prstima. Lazar se izvinio i zatražio dozvolu da ustane od stola. „Trebalo bi da napišem Veri pismo, da je izvestim o svemu što se dešava“, mislio je.

– Kuda ćeš? – pitao je Hoze.

– Da napišem pismo verenici, ovih dana nikako da nađem vremena za to.

– Pisaćeš posle; možeš ga dati meni, pa ću ga poslati kad krenem na stanicu.

– Zar niste malopre rekli da pošta ne radi?

– Ne radi – rekao je odsutno.

– Pa kako onda mislite da ga pošaljete?

– A zašto ga onda uopšte pišeš kad ne može da se pošalje? – odgovorio je ljutito, ali se odmah pokajao zbog neprimerene strogosti u tonu. – Oprosti. Jednostavno, sve me je stiglo. Poslaću ovih dana, čim pošta proradi. Ti bolje idi kod Urzaiza. Potpuno sam zaboravio da ti kažem – rekao je da mu se hitno javiš, verovatno je smislio način da te vrati u Francusku.

– U redu, odoh onda.

Poljubio je decu u glavice i krenuo do profesorovog kabineta. U glavi su mu odzvanjale Hozeove reči: da te vrati u Francusku.

Ulice su bile puste, zanemele u očaju i strahu, nesposobne da procene da će u budućnosti njima teći krv u potocima ili će ljudi pak opet razigrano mileti njihovim trotoarima. Kroz istoriju je Španija bila tvrd orah svakom osvajaču: sa tri strane sveta okružena vodom, na severu

zaštićena lancem Pirineja, preplavljena temperamentnim i strasnim ljudima koji su prezirali jaram i oslobađali svoju zemlju prezirući smrt gotovo jednako kao i same okupatore. Ali koliko god da je jedan narod takav, koliko god je njegova vojska orna i ponosna, koliko god poznavao svaki pedalj svoje zemlje, svaku stenu prekrivenu makijom, svaki krš kroz koji koze tvrdoglavo i uporno probijaju put, suočavanje sa sobom – sa sukobom koji dolazi iznutra, koji truje srca rođene braće i tera ih da potežu nož jedan na drugog – nije drugačije od kakve bolesti koja polako izjeda čitavu naciju i ostavlja ožiljke za sva vremena.

Na samom ulazu u profesorov kabinet Lazar se sudario sa crnomanjastim čovekom. Očigledno u žurbi, neznanac nije našao za shodno ni da odgovori na upućeno izvinjenje, već je ubrzanim korakom nastavio ka izlazu iz zgrade. Profesor je sedeo na svojoj hoklici, u jednoj ruci držeći otvorenu kovertu, a u drugoj pismo, dok se oko njegove glave uvijao gusti dim cigarete.

– Uđi, imam nekoliko važnih vesti – odgovorio je na kucanje po okviru odškrinutih vrata, ustajući sa stolice. – Verujem da znaš šta se dogodilo, i da, kao i svi mi, nemaš predstavu o tome šta sledi – započeo je izlaganje, nesvestan pepela koji je sa cigarete padao na pismo.

– Naređenje je da se započne sa celokupnom katalogizacijom iz depoa muzeja, formirana je komisija i ja sam jedan od članova.

– Muzeja? Kog muzeja? – očekivao je vesti o mogućnosti da pređe Pirineje, a ne o popisu slika.

– Kako kog muzeja? Pa *Prada*! – viknuo je. – Čovek sa kojim si se mimoišao kad si dolazio službenik je vlade. – Počeo je da govori polutiho i obazrivo: – Ovo što

ću ti reći veoma je poverljivo: govori se da se sprema pobuna, ustanak protiv Republike. Navodno su generali nezadovoljni budžetom, Crkva manjkom uticaja, a bogati vape za feudalnim sistemom. Naši se neće dati – odlučni su da organizuju milicije širom zemlje, a anarhisti već kevcu na popove i uveliko zveckaju oružjem. Kažu da militantno jezgro predvodi Pasionarija – uskoro će se obratiti preko radija; izvesni Duruti je u Barseloni već počeo da buni narod zahtevajući veći stepen autonomije – računa da će tako isprovocirati konzervativce da krenu protiv vlade i ubrzati stvari. Mi takođe moramo da delujemo brzo. Ukoliko dođe do sukoba, plan je da se Madrid brani duž Manzanaresa. *Prado* mora biti spreman za evakuaciju ukoliko se front pomeri, moramo sve popisati i spremati za transport... Ne, ne znam ni kada ni gde – preduhitrio je Lazara i odgovorio na pitanje koje ovaj još nije stigao ni da prevali preko usana. – Povodom tvog ostanka ovde, zatražiću da te imenujem za specijalnog savetnika; nastavićemo da radimo, a u slučaju da se situacija pogorša, slobodan si da odeš odavde, niko te neće prisiljavati, niti mi tako nešto pada na pamet. A sad, imaš li nekih pitanja?

Nikada nije video profesora tako angažovanog i ekstrovertnog. Nije imao nijedno pitanje, osim kada se počinje.

– Odmah! – odgovorio je. – Za početak, pomози mi da spakujem dokumentaciju; idi i donesi nekoliko kutija dok ja ne razvrstam ove fascikle.

Nekoliko trenutaka kasnije, vraćajući se sa praznim kutijama, primetio je kako se na stolu nalazi znatno manja količina papira nego što je to bilo uobičajeno. Primitivši njegov pogled, Urzaiz reče:

– Očajnička vremena zahtevaju očajničke mere, a bilo je i vreme da se ratosiljam nedovršenih i bajatih teza. Znaš, dobro je da te nešto prodrma s vremena na vreme da izbaciš svu tu sentimentalnost koja se s vremenom nataloži. Kako vreme prolazi, dolaziš u opasnost da izgubiš mogućnost kritičke distance prema samom sebi.

Pospremajući ostatke radova koji su preživeli profesoro-vo filtriranje, sve te gomile požutelih tabaka, krajičkom oka bi pročitao neki od naslova. Mnogi slobodni listovi leteli su po kabinetu i zapadali iza stola. Onda su morali da ga pomeraju, ali vrlo pažljivo, ne bi li ostatak gomile ostao koliko-toliko homogena celina.

– Spusti te kutije na pod i slaži ovo što ti dajem. Hajde, požuri, u podne moramo na sastanak komisije. Konačno, treba da te predstavim ostalim članovima. U pitanju su zaista fini i ugledni ljudi; uostalom, videćeš – požurivao ga je nakon što je primetio da se Lazar zagledao u neki od manuskripata. I zaista, naslovi radova su mu bili zanimljivi – svi do jednog. Nadao se da će doći vreme kada će mu obaveze dozvoliti da polako, natenane, pročita i sortira mentorovu zaostavštinu, budući da je dosad imao priliku da vidi samo odabrane delove koje mu je Urzaiz povremeno davao.

– Privilegovan si, momče. Ovo su možda divljačka vremena, ali moraš težiti tome da u svakoj nesreći pronađeš deo slobode. Na moje insistiranje, katalogizovaćemo čitavu renesansu iz naše kolekcije. I ne samo to: u kolekciji se čuva i mnoštvo pisama, dnevnika i manuskripata raznih vrsta koji su skupljani u vreme zategnutih odnosa sa Rimom. U vreme reformacije, naši kraljevi su na najbolji način iskoristili posrnuće Svete stolice: dok je